

UOT: 338:37

TƏHSİL SAHƏSİNİN İNVESTİSİYALAŞDIRILMASINDA SƏMƏRƏLİLİYİN ARTIRILMASI İSTİQAMƏTLƏRİ

A. N. EMİNOV, İ. Ş. ƏLİYEVƏ
Azərbaycan Turizm və Menecment Universiteti

İnvestisiya anlayışı, müxtəlif elm sahələrində fərqli təriflərə malikdir. Belə ki, xalq, iqtisadi və müəssisə dilində bu anlayışa müxtəlif anamlar vermişdir. Xalq dilində investisiya deyildikdə, investisiya müəyyən məqsəd naminə istənilən bir iş üçün çəkilən xərclərdir. Müəssisə və iqtisadi nöqteyi-nəzərdən isə ona belə bir tərif verilib ki, investisiya maliyyə vasitələrinin genişlənmə, yeniləmə və modernləşdirmə məqsədi ilə istifadə edilməsidir. İnvestisiyalar maddi-istehsal və qeyri-maddi istehsal sahələrinə yönəldilə bilər.

Təhsil hər bir ölkə vətəndaşlarının əsas, fundamental hüququdur və demək olar ki, gələcəyə açarır. Çünki, insan bütün zamanların ən dəyərli sərmayəsidir. Bu səbəbdən də insana yönələn investisiyalar da investisiyaların ən dəyərlisidir. Thomas A. Stvuart tərəfindən deyildiyi kimi, "İçində yaşadığımız yeni əsrdə, zənginlik təhsilin, bilginin məhsuludur". Təhsil həmçinin yaxşı, inkişaf etmiş iqtisadiyyatın başlıca xam maddəsidir.

Açar sözlər: təhsil, investisiya, təhsil səmərəliliyi, maliyyələşdirmə

Təhsil İnvestisiyası nədir?

İnvestisiyaların növlərindən biri də təhsilə olan investisiyalardır və bu növ investisiyalar dünyanın əksər ölkələrində yüksək qiymətləndirilir. Lakin dövlətlərin inkişaf səviyyələrindən asılı olaraq, təhsil investisiyalarının dərəcəsi, əhəmiyyəti fərqlənir. Əsasən, daha inkişaf etmiş ölkələr təhsilə daha çox diqqət ayırdıqlarına görə, bu sahədə inkişafa da böyük əhəmiyyət verilir, daha çox investisiyalar yatırılır. Təhsilə qoyulan investisiyalar, ölkənin iqtisadi inkişafının, fərdi inkişafın və bərabərsizliyi azaltmanın ən təməl ünsürüdür. Çünki təhsil insanlara texnologiyaları çevik mənimsəmək, əmək bazarında layiqli yer tutmaq və sağlam həyat tərzini, ətraf mühitə münasibətdə düzgün mövqe seçmək imkanı yaradır. Təhsilin inkişafı ölkə vətəndaşlarının rifahını yaxşılaşdırır. Təhsilə investisiyanın qoyulmaması əksindən daha baha başa gəlir. Yəni ölkədə qeyri-qənaətbəxş təhsil üçün daha çox xərclər tələb ediləcəkdir. Təhsilsiz cəmiyyətdə cinayətlərin, qanun pozuntularının sayı daim artır, sosial bərabərsizliklər yaranır, ölkə iqtisadi cəhətdən də böhrana yuvarlanır. Təhsilə edilən investisiyalar dedikdə, dövlət, özəl qurumlar və ya digər fondlar, o cümlədən beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən təhsilin inkişafına ayrılan vəsaitlər nəzərdə tutulur [3].

Lakin təhsildə olan problemlər, məsələlər ölkədən ölkəyə, qitədən qitəyə dəyişir, fərqlənir. Sənayeləşmiş dünyamız demoqrafik dəyişikliklərlə, eləcə də əmək qabiliyyətlərinin və ehtiyatlarının əskikliyi, yaşlanmanın artmasının təsirləri ilə qarşılaşır. Dünyanın bəzi ölkələrində uşaqların məktəbə getmək hüququ onların əlindən alınmışdır, burdan da görmək olar ki, dünya əhalisinin

böyük hissəsi yazma, oxuma qabiliyyətlərinə malik deyillər. Əhalinin təhsil inkişafı onların sosial-iqtisadi vəziyyətlərindən və valideynlərinin təhsil statuslarından asılıdır. Lakin bir çox ölkələrdə təhsil büdcəsi limitlidir, məhduddur. Belə ki, bəzi ölkələr böhranla üzləşdikləri təqdirdə tez təhsil büdcələrini azaldırlar. Sözsüzki, bu tip strategiyalar olduqca yanlış strategiyadır. Bir tərəfdən hökumətlər bilməlidirlər ki, belə investisiyaların əhəmiyyəti böyükdür. Digər tərəfdən də nəzərə almalıdırlar ki, hər qoyulan investisiya effektiv deyil. Bunun üçün də rəsmilər daim ediləcək investisiyaların səmərəli fayda verəcəyini də planlaşdırmalıdırlar. Araşdırmalar göstərir ki, ilkin təhsilə qoyulan investisiyalar daha yararlıdır və onların geri qayıtma dərəcəsi də yüksəkdir.

Təhsil hər bir hökumətin ən əhəmiyyətli vəzifələrindən biri olaraq qalır: hər kəs üçün yüksək keyfiyyətli təhsil təmin etmək ictimai məsuliyyətdir. Buna görə də, dövlət investisiyaları ömürlük öyrənmə üçün yaxşı bir təhsil infrastrukturunu təmin etməsi lazımdır. Amma özəl təşkilatlar, şirkətlər və qeyri-kommersiya təşkilatları da əlavə təchizatı təmin edə bilər, hökumətə yardımçı ola bilərlər. Təhsilə edilən investisiyalarda ən önəmli məsələlərdən biri də edilən investisiyanın səmərəliliyi və onun artırılmasıdır. Bunun üçün ilk öncə ölkədəki təhsilin məhsuldarlığını ölçməliyik.

Qabaqcıl ölkələrin təhsil sahəsində investisiya siyasəti

Dünyada xüsusilə ikinci dünya müharibəsindən sonrakı müddətdə iqtisadçılar böyümənin faydalarına olan inancları olduqca cəmlənmişdir. Bu gün artıq gələn nöqtədə bir ölkənin iqtisadi və siyasi uğurları, milli istehsalın böyüməsiylə ölçülməkdədir. Türkiyə

iqtisadiyyatında edilən təhsil sərmayələrinin bəşəri sərmayənin inkişaf etdirilməsi kontekstində əhəmiyyətli olduğu, bunun da iqtisadi böyümənin təmin edilməsi mənasında lazımlı olduğu müəhkəməsinə aparmaqdadır. İqtisadi İnkişaf və Əməkdaşlıq Təşkilatı (Organisation for Economic Co-operation and Development) İİƏT, hər il 35 üzv ölkənin təhsil siyasətini araşdıraraq "Təhsilə Bir Baxış" hesabatı hazırlayır. Bu hesabatda, üzv ölkələrdə bütün təhsil səviyyələrində təhsilə iştirakdan xərclərə, müəllim maaşlarında beynəlxalq hərəkətliliyə qədər onlarla sahədə ələ alınır. Bu hesabatları təhlil edərkən qardaş ölkə Türkiyədə 2008-2013 arasında ibtidai məktəbdən universitetə qədər şagird başına illik dövlət xərclərini artıran Türkiyənin, İİƏT ortalamasının hələ arxada qaldığı xüsusilə qeyd edildi. Təhsilə Bir Baxış 2016 hesabatında Türkiyə ilə əlaqədar qarşıya çıxan strategiyalar: Türkiyədə ibtidai məktəbdən universitetdək son 10 ildə şagird başına düşən dövlət xərcləri əhəmiyyətli nisbətə artdı. İlk, orta, lisey və ali səviyyələrdə 2008-2013 arasında yüzə 63 faiz bir artım yaşandı. Ancaq Türkiyə, İİƏT ölkələri arasında şagird başına düşən xərclərdə hələ sonuncu ikinci ölkə mövqeyindədir. Türkiyədə şagird başına ən çox maliyyə bütün İİƏT ölkələrində olduğu kimi universitetlərə gedir. Türkiyə, 2008-2013 illəri arasında ali məktəblərdə tələbə başına düşən illik dövlət xərclərini az qala ikiyə çıxmışdır. Bu göstəricilərdən də görmək olar ki, Türkiyə də digər inkişaf etmiş ölkələr kimi təhsilin inkişafının marağındadır və daim təhsilə investisiyalar yatırır. 2017 – ci il büdcəsinin gəlirləri 2016 – cı il büdcəsinin gəlirlərindən ciddi şəkildə yüzə 11, xərcləri isə, 2016 – cı il büdcəsi xərclərinin təxminən yüzə 13 nisbətində daha çoxdur. İnflyasiyanın böyüməsi daxil, 2017-ci ildə hökumətin xalqdan toplayacağı vergidə yüzə 11 nisbətində artım gözlənilir. 2016-ci ildə hökumət vergi gəlirlərindən müəyyən fədakarlıqlar etdi. İqtisadiyyatda müxtəlif səbəblərdən dolayı axsama baş verdi. Bu mənfi proseslərə baxmayaraq 2017 ci il üçün yüzə 11 civarında bir gəlir artımı gözləntisi optimist bir yaxınlaşmadır. Hökumətin 2017-ci ilin ümumi büdcə gəliri təxminən 598 milyard TL. Büdcə xərcləri hədəfi 645 milyard TL. Büdcə kəsiri 47 milyard TL. proqnozlaşdırılır. Türkiyənin faiz xaric büdcə xərclərimizin yüzə 30-u personal xərclərinin. Cəmiyyətin satın alma və investisiya xərclərinin faiz xarici xərclərin payı yüzə 20-yə qədərdir. Büdcədən ən böyük payı transferlər, sosial transferlər alır [12].

Qurumlar, rəqabət içində mənfəət əldə etmək üçün insan resurslarını inkişaf etdirmək, edilən işin anlamını qavrayaraq motivasiyanı təmin etmək, bacarıqları artırmaqla işi sürətləndirmək ya da qurumun strategiyalarına paralel davranış qazandırmaq məqsədilə təhsil investisiyası etməlidirlər. Digər tərəfdən isə məqsədi mənfəət əldə etmək olan qurumlar, müəssisələr çox zaman təhsilə

ayırdığı maliyyənin və digər qaynaqların nə dərəcədə işə yansıdığını və mənfəətdə nə qədər effektiv olduğunu görmək istəyirlər. Həyata keçiriləcək təhsil proqramlarının hədəfə yönəlik olub-olmadığını izləmək üçün də təhsilin və ona qoyulan investisiyaların səmərəliliyini ölçmək istəyirik. Təhsilin məhsuldarlığını ölçmək və ona görə hərəkət etmək lazımdır.

Təhsilin səmərəliliyinin ölçülməsi və artırılması

Təhsilin səmərəliliyinin ölçülməsində ümumi olaraq, iki modeldən istifadə edilməkdədir. Donald Kirkpatrick dörd səviyyəli bir model hazırlamışdır. Kirkpatrick modelinin dörd səviyyəsi:

1. Reaksiya və məmnuniyyət
2. Bilgi və öyrənmə
3. Davranış
4. İş nəticələrinə təsir

Kirkpatrickin modelində dördüncü səviyyənin bitdiyi nöqtədə Jack Philips, faydaları maddi dəyərlərə çevirən beşinci səviyyə olan təhsil investisiyasının geri qayıtmasının ölçülməsi modelini yaratmışdır. Sonuncu səviyyə ingiliscə Return On Investment adlanır və qısaca ROI yazılır. Təhsilin effektivliyini ölçmək, iştirakçıların öyrənmə müddətindən məmnun olub-olmadıqlarını, hansı dərəcədə bilgi və bacarıq öyrənib, bu bilgiləri istifadə edib, iş nəticələrini pozitiv olaraq təsir edib-etmədiyi və quruma maddi bir dəyər qatıb-qatmadığını ölçən bir müddətdir. Bu müddət içində addımların hamsından istifadə etmək məcburiyyətində olmaya bilər. Bir-birindən ayrı, müstəqil bir şəkildə bu addımlar atıla bilər [2].

1. **Hədəf kütlənin reaksiyası** – iştirakçıların proqrama göstərdiyi reaksiyadır. İştirakçıdan təhsildən nə qədər təmin olduğu ilə əlaqədar məlumatın alındığı bir ölçüdür. Burada əhəmiyyətli olan, reaksiyanın müsbət olmasıdır. Əgər iştirakçıların reaksiyası müsbət deyilsə, öyrənmək üçün motivasiya olmayacaqlar və öyrəndiklərini iş nəticələrinə yansıtmayacaqlardır. Buna görə də, təhsil məhsuldarlığının müsbət reaksiya ilə nəticələnməsi lazım olan ən əsas mərhələdir. İştirakçının reaksiyasını ölçmək üçün ən yaxşı üsul ankettir. Cavab variantları işarələmə biləcək şəkildə təqdim edilən bu cavab üsulu, hesabatı praktik hala gətirir; həm bütün iştirakçılara çatmasını təmin edir, həm də iştirakçının doldurulması daha asandır.

Bu ölçüdən nəticə almaq üçün aşağıdakıları nəzərdə saxlamaq lazımdır:

- ✓ İştirakçının məmnuniyyətini ölçməyə istiqamətli suallar olmalıdır.
- ✓ Reaksiyaların nəticələri sayıla bilən olmalıdır.
- ✓ İllik və ya fərqli illərlə müqayisə ediləcək şəkildə standart bir sual forması olaraq hazırlanmalıdır.
- ✓ Suallar dəqiq və hər kəs tərəfindən eyni başa düşülməlidir.

- ✓ Bir-birini təkrar edən ya da ölçmələrə heç bir təsiri olmayacaq suallar olmamalıdır.
- ✓ Fikirlərin və təkliflərin yazılmasını təmin edən hissəsi olmalıdır.
- ✓ Təhsil və təlimçi ilə əlaqədar reaksiyanın ölçülməsi də əhəmiyyətlidir. Ancaq öyrənmə prosesini təsir edən sinif mühiti və yerləşmə mühiti də ayrıca təqib edilməsi lazım olan bir məhsuldarlıq meyarı ola bilər.
- ✓ Formanın təqdim edildiyi mühit olduqca əhəmiyyətlidir. Sinif mühitində son dəqiqə doldurulan formalar, salondan çıxma həyəcanı ilə həqiqi doldurulmaya bilər.
- ✓ Anketlər təhsili verən təlimçi tərəfindən paylanıb, sonra da toplanmamalıdır. Bu iştirakçının obyektiv qiymətləndirməsini poza bilər.
- ✓ İştirakçı iş yerinə qayıtdıqdan bir neçə gün sonra formanı elektron üsulla doldurmaq daha obyektiv olmağı təmin edə bilər.
- ✓ Doldurma nisbəti minimum 80% olanda, hesabat edilməsi daha əlverişlidir. Unutmayaq ki, bu cür ankete iki kütlə daha tez reaksiya verir: Heç məmnun olmayanlar ya da çox məmnun olanlar. Çatdığımız bu iki kütlədən biri ilə kifayətlənərsək, həqiqəti təmsil etməyə bilər.
- ✓ Təlimçilərlə təhsil sonrası standart bir tablo və ya qrafikli qiymətləndirmə paylaşılmalıdır.
- ✓ Regionlarda davamlı təkrar edən bir proqramın təlimçi dəyişmədikcə nəticələrində görülən əsaslı, anketin yaxşı bir vasitə olduğunu göstərə bilər.
- ✓ Əldə edilən məlumatlar analiz edilməli, reaksiyalar diqqətli bir şəkildə araşdırılmalı, lazım olsa, gələcək proqramlarda dəyişikliklər edilməlidir.

2. Bilgi və öyrənmə

İştirakçıların daha əvvəl bilmədiyi məlumat və bacarıqları təhsildən sonra öyrənib öyrənmədiyi ilə əlaqədar bir ölçüdür. Öyrənmiş olmaları demək, söz mövzusu məlumat və bacarıqları iş həyatından gözlənilən davranışı dəyişdirəcək zamanəti vermir. Bilmək, etmək mənasına gəlməyə bilər. Bunun müxtəlif səbəbləri ola bilər. İştirakçıların, öyrəndikləri məlumatları tətbiq edəcək iş mühitləri və fürsətləri olmaya bilər. Öyrənmənin refleks halına gəlməsi üçün tətbiq sıxlığı olduqca əhəmiyyətlidir. Məsələn, xarici dil biliklərinizi və bacarığınızı inkişaf etdirdiniz və bunu təhsilin sonunda göstərdiniz. İş mühitində və ya xüsusi həyatınızda bu dili yazışacaq və danışacaq mühitiniz yoxsa zamanla bu qazandığınızı itirə bilərsiniz. İnformasiya, yeni davranışın zamanəti olmasa da qazanılmış olduğundan əmin olmalıyıq [1].

Məlumat və bacarığın öyrənilmiş olduğundan əmin olmaq üçün bu üsullardan istifadə etmək olar:

1. Yazılı imtahan
2. Müsahibə
3. Role-play

Bu ölçülərdən nəticə almaq üçün;

1. Məlumat verilmədən əvvəl istifadə edilən vasitə ilə, inkişafı görmək üçün təhsildən sonra verəcəyimiz vasitə birə-bir eyni deyil, ancaq inkişafı obyektiv şəkildə göstərəcək şəkildə istifadə edilməlidir. Suallar eyni olmamalı, ancaq eyni məlumat qrupunu ölçməlidir.

2. Hansı bacarığı və hansı məlumatı necə bir həqiqi vasitə ilə ölçəcəyimiz, təhsil hazırlanarkən əvvəldən təyin olunmalıdır.

3. İllik hesabat və ya bir-biri ilə müqayisə baxımından təkrarlayan bütün təhsillərin eyni üsulla ölçülməsi uyğun ola bilər.

4. Ən tez hesabat edilə bilən və zaman qazandıran üsul, yazılı imtahandır; ancaq bacarığının xüsusiyyətinə görə tətbiqli ölçmələr də seçim edilə bilər. Qiymətləndirmə ölçülməsi eyni olsa, hesablara daxil edilə bilər və illik hesablara əks oluna bilər.

5. Ölçü vasitəsi nə olursa olsun, etibarlılıq ünsürünə diqqət etmək lazımdır. İnkişaf etdirilən vasitə, yalnız ölçmək istənilən xüsusiyyəti ölçməlidir. Kompleks və çaşdırıcı bir məlumat imtahanı, məlumatı deyil, zəkani ölçür. Ya da çox dijital məlumatların soruşulduğu bir imtahan, adamın o təhsildən əldə etdiyi məlumatlardan çox analitik olma, yaddaş kimi zehni xüsusiyyətlərini ölçür.

6. Ölçü vasitəsinin etibarlılığı da mütləq nəzarət altına alınması lazım olan bir vəziyyətdir. Ölçmə alətindəki suallar, təhsildə hədəf məlumatın bütün başlıqlarını ehtiva edəcək şəkildə hazırlanmalıdır. Bu mövzuda məlumatlandırma cədvəli deyilən bir vasitədən istifadə edilə bilər. Təhsilin bütün alt başlıqları yazılaraq, hər bir mövzudan suallar yazılmalıdır. Məsələn, rabitə mövzulu bir təhsil başlığında ölçü edəcəyiksə, təhsil tərkibində iştirak edən yalnız bədən dili ilə əlaqədar hazırlanan suallar yerinə, digər alt başlıqlar varsa; təsirli dinləmə, özünü ifadə etmə, qarşılıqlı idarəkimi mövzularda da suallara yer verilməlidir. Tək bir mövzunu bilməklə təhsildə iştirak edən rabitə mövzusunun hamısı öyrənilmiş sayılmaz.

7. Məlumatı ölçməyə istiqamətli hazırlanan sualların keyfiyyəti mütləq nəzarət edilməlidir. Yazılı imtahanda açıq suallardan ibarət bir vərəq veriləcəksə, imtahanı qiymətləndirən adamın da cavablar mövzusunda obyektivliyi təmin edilməlidir.

3. Davranış dəyişikliyi

Çoxu proqramda iştirakçıların iş başındakı davranışlarının iş fəaliyyətini artıracaq şəkildə dəyişdirilməsinə hədəflənər. Təhsil sonrasında iş başındakı tətbiqlərdə müşahidə gözlənilən davranışlar və yetkinliklər təhsilin dizaynı mərhələsində müəyyən edilməli, təhsil məzmunu təyin olunan bu məsələlər paralel olaraq yaradılmalıdır [6].

Bu mərhələdə iştirakçıların təhsildə əldə etdiyi məlumat və bacarıqları iş başında nə qədər tətbiq ölçülür. Hədəflənən davranış dəyişikliklərinin real-

laşıb reallaşmadığının təyin olunması üçün anket, müsahibə, fokus qrup çalışması, müşahidə etmə üsullarından istifadə edilə bilər.

Anketlərin hədəf kütləsi;

İştirakçının özü,

İştirakçının idarəçisi,

İştirakçıya bağlı çalışan qrup,

İştirakçının qrup yoldaşları və birlikdə çalışdığı digər qruplar ola bilər.

Bu mərhələdə ən tez seçim edilən üsul, davranış mərkəzli anket tətbiqidir. Bu üsulla əldə edilən nəticələrin etibarlılığını artırmaq üçün anket formasının dizaynı və prosesin rəhbərliyi diqqətlə edilməlidir. Üsul olaraq anket formasından istifadə etməyə qərar versəniz, etibarlı bir forma yaratmaq üçün aşağıdakı mərhələləri təqib etməlisiniz:

1. Təhsil proqramı ilə inkişaf etdirilməsi hədəflənən məlumat və bacarıqlara paralel olaraq anket formasındasoruşmaq istədiyiniz mövzuları, ehtiyac duyduğunuz məlumatları dəqiq olaraq təyin edin.

2. Proqramla əlaqədar vahid və ya vahidlərin rəhbərliyini anket formu yaradılması prosesinə daxil edin.

3. Əldə etmək istədiyiniz məlumatları göz önünə alaraq formada istifadə sual tipinə / tiplərinə qərar verin.

4. Hər sualda yalnız bir mövzunu soruşmağı hədəfləyin. Suallarınızı mümkün qədər sadə və dəqiq ifadələr istifadə edərək soruşun. Məsələn: "İdarəçilər sizinlə yetərli məşğul olurmu?" kimi bir sual yerinə, "İdarəçiniz sizə performansınız haqqında nizamlı məlumat verirmi?", "İdarəçiniz siz və digər qrup üzvləri mütəmadi olaraq toplantı edirmi?" "kimi davranış mərkəzli suallar soruşun.

5. Anketi tətbiqə qoymadan əvvəl mütləq test edin. Testi hədəf kütlənizdə iştirak edən qrup iştirakçılarından meydana gətirəcəyiniz nümunə qrupla, əgər bu mümkün deyilsə hədəf kütlənizə uyğun bir qrupla edin.

4. İş nəticələrinə təsiri

Bu mərhələdə təhsildən qaynaqlı performans inkişafının, iş nəticələrinə nə qədər əks olunduğu qiymətləndirilir.

Ölçmə üçün istifadə göstəricilər təhsil proqramının hədəflərinə paralel olaraq fərqliləşər. İş nəticələrindəki dəyişikliklər yalnız təhsildən qaynaqlı olmaya bilər. Təhsil fəaliyyətinə istiqamətli ölçülərimizin etibarlılığını təmin etmək üçün bu mərhələdə təhsilin təsirlərinin digər xarici təsirlərdən ayrılması lazımdır. Jack Phillipsin 5 Mərhələli ROI Modelində bu məqsədlə istifadə edilə "Təhlil Üsulları" məsləhətdir.

5. Təhlil üsulları

Nəzarət Qrupu Üsulu: Təhsilə qatılan bir qrup ilə bu qrup ilə bənzər xüsusiyyətlər daşıyan amma təhsilə qatılmayan bir qrupun iş nəticələri müqayisə edilir.

Təxmin Üsulu: Bu üsul üçün iştirakçıların, iştirakçıların rəhbərlərinin və ya mövzu mütəxəssislərinin fikrinə müraciət edilə bilər. Təyin olunan qrupa, iştirakçıların iş sonuclarındakı yaxşılaşmanın nə qədərini təhsildən qaynaqlandığı mövzusunda təxminləri sorulur.

Trend Analizi Üsulu: Təhsil edilənə qədər olan müddətdə məlumatlar toplanaraq trend analizi aparılır və təhsildən sonra ortaya çıxan nəticələr təhsil əvvəlindəki trend ilə müqayisə edilir. Bu mərhələdə müəyyənləşdirəcəyimiz hədəflər "maddi faydalar" və "maddi olmayan faydalar" olaraq iki qrupa ayrılır. Maddi Faydalar; pul qarşılığı ilə hesablanabilən iş nəticələrini ifadə edər. Maddi Olmayan Faydalar isə qatqısını rəqəmə çevirmənin mümkün olmadığı və ya çox xərcli olduğu faydaları ifadə edər. Liderlik inkişafı və müştəri məmnuniyyəti maddi olmayan mənfəətlərinin nümunə olaraq verilə bilər.

5. mərhələdə ROI dəyərini digital olaraq hesablayabilmək üçün ən az bir dənə maddi fayda hədəfinizin olması lazımdır.

Bu mərhələdə ölçəcəyiniz maddi faydaların; sizə digital məlumatları təmin edə biləcəyi ölçülər olması lazımdır.

Ölçülə bilinməyən və göstərdiyi dəyişikliklər digital olaraq təqib edilməyən ölçüləri hesablama-larınıza daxil etməyiniz mümkün olmaz.

Təhsilin sonra təyin etdiyiniz ölçüdə yaxşılaşma olub-olmadığını, müşahidənin yaxşılaşmanın nə nisbətdə olduğunu təyin etməlisiniz.

4. səviyyədə meyar olaraq ən az bir ədəd maliyyə qarşılığı hesablanı bilən maddi fayda göstərilirsə,

5. mərhələdə ROI'nin dijital dəyərini hesablamaq mümkün olur. 4. mərhələdəki maliyyə dəyərlər, təhsil proqramının xərci ilə müqayisə ROI dəyəri hesablanır.

Ümumiyyətlə ifadə edilən ROI dəyəri üçün bu düsturdan istifadə olunur:

$$ROI (\%) = (\text{Programın maddi faydası} - \text{Program dəyəri}) : \text{Program dəyəri} * 100$$

Təyin etdiyiniz maddi faydanı maliyyə dəyəre çevirdiyi bu addımları izləyə bilərsiniz:

Ölçü edəcəyiniz vahidi (müddət, istehsal və s.) təyin edin.

Təyin etdiyiniz vahidin maliyyə dəyərini təyin (FD).

Təhsildən sonra dəyişməsi və təhsildən qaynaqlı artım miqdarını tapın (A).

Bu artımı ilə görə uyğunlaşdırın və illik məbləği hesablayın (YA).

Programın maliyyə faydasını hesablayın (FD*YA).

Programın xərcini hesablayın (M).

Tapdığınız dəyərləri ROI düsturunda yerlərinə qoyduğunuzda ROI dəyərini hesablaya bilərsiniz.

$$ROI (\%) = [(FD*YA) - M] / M * 100.$$

Proqramın dəyəyaini hesablarən, dizayn və tətbiqi prosesində bütün xərclər hesablamayadaxil edilir.

- Xərcləri üç ana başlıq altında yığa bilərik:
- Ehtiyac analizi prosesində xərclər
- Ehtiyac analizi üçün çalışan qrupun zaman xərci
- Proqramın dizaynı və inkişaf etdirilməsi prosesində xərclər
- Təhsillərin verilməsi prosesində xərclər
- Təlimçilərə edilən ödənişlər
- İştirakçıların yerləşmə və nəqliyyatı xərcləri üçün edilən ödənişlər
- İştirakçıların təhsil üçün ayırdığı müddətin zaman xərci.

Hər təhsildə hər səviyyənin ölçülməsi gözlənilə bilməz. Təhsildən gözlənilən fayda ilə doğru mütənasib olaraq hansı səviyyədə ölçü ediləcəyinə təhsil əvvəlində bütün dizaynlar edilərkən qərar verilməsi lazımdır. Hər təhsildə iştirakçıların reaksiyası, təhsildən məmnun olub olmadıqlarının bilinməsi və kəslərin məlumat səviyyəsindəki dəyişikliyin ölçülməsi əhəmiyyətli olduğundan, 1. və 2. səviyyənin ölçülməsi məsləhətdir. İlk iki səviyyənin ölçülməsi digər səviyyələrə nisbətən daha sadə və az xərcli olduğundan, tətbiq olunması yüksəkdir. Digər səviyyələrin ölçülməsində təhsil əvvəlində və sonrasında ayrı bir hazırlıq, planlaşdırma lazım olduğundan, daha çox zamana və daha çox performans ehtiyac vardır. Xüsusilə ROI mərhələsi məlumatların asanlıqla ölçüləbiləcəyi, işə transferin yüksək səviyyədə olacağı, təşkilat üçün əhəmiyyətli, investisiya yüksək xərcli, davam etməsi planlaşdırılan, təsiri təşkilatda böyük olan layihələrdə ölçülməsi seçilməlidir.

ROI nisbəti təhsil investisiyasından qazanan dəqiq faydanı təxmin etməkdə və xərcə olan faiz göstərməkdədir. Qazanan dəqiq fayda və xərclər proyektə görə fərqlilik göstərəcəyini digər tətbiqi nisbətlərini bilir olmaq əhəmiyyətli deyil. Həyata keçirilən bir təhsil proqramını yaratdığı maliyyə fayda baxımından müvəffəqiyyətli sayı bilmək üçün çox qaynaq tərəfindən hesablanan ROI dəyərinin 25% və ondan çox olması məsləhətdir.

Təhsilə qatılanların iş performansında dəyişmənin ölçülməsi, təhsil bitməsindən ən az üç ay sonra edilməsi tövsiyə edilir. Çünki təhsilə qatılanlar öyrəndiklərini tətbiq edə bilmə fürsətini ancaq bu müddət içərisində tapa bilirlər. Təhsil əvvəlində və sonrasında edilən tətbiqlər arasında 3-6 ay arasında bir zaman dilimi olmalıdır.

Türkiyədə təhsil təşkilatlarına verilən dövlət dəstəklərini aşağıdakı ana başlıqlar altında araşdırmaq mümkündür. 1-hesabat dəstəyi (təhsil müəssisələrinin və əməkdaşlıq təşkilatlarının sektor, ölkə, beynəlxalq qanunvericilik və ya investisiya mövzularında satın alacaqları və ya hazırladacaqları hesabatlara bağlı xərclər; təhsil müəssisələri üçün 60% nisbətində və illik ümumi ən çox 100.000 ABŞ

dolları məbləğində, əməkdaşlıq təşkilatları üçün 70% nisbətində və illik ümumi ən çox 300.000 ABŞ dolları məbləğində qarşılır. Ancaq, bu maddə daxilində verilən dəstəkləyir, dövlətə aid təhsil müəssisələri üçün 100% nisbətində və illik ümumi ən çox 60.000 ABŞ dolları məbləğində tətbiq olunur. 2-Xaricdə təbliğ dəstəyi (Xaricdə təşkil edilən sərgi, konqres, konfrans və / və ya müstəqil təqdimat proqramı çərçivəsində edilən tanıtımlara bağlı sponsorluq, reklam, təqdimat, məsləhət, iştirak və təşkilat xərcləri; təhsil müəssisələri üçün 50% nisbətində və illik ən çox 300.000 ABŞ dolları məbləğində, əməkdaşlıq təşkilatları üçün 70% nisbətində və illik ən çox 500.000 ABŞ dolları məbləğində qarşılır). Ancaq, bu maddə üzrə dəstəkləyir dövlətə aid təhsil müəssisələri üçün 100% nisbətində və illik ən çox 150.000 ABŞ dolları məbləğində tətbiq olunur.

Bu maddə daxilində aşağıdakı xərclər dəstəklənir.

- a) Sərgi, konqres və konfranslarda iştirak xərci,
- b) Sərgi, konqres və konfranslar və / və ya müstəqil təqdimat proqramı çərçivəsində edilən sponsorluq xərcləri,
- c) Tərcüməçi və tərcümə xərcləri (yalnız edilən təqdimat fəaliyyəti daxilində ünsiyyət təmin edilməsinə istiqamətli tərcümə xərcləri),
- ç) Seminar, konfrans, yığıncaq və ikitərəfli görüş xərcləri (yer kirayəsi, əlaqədar texniki vasitə və vəsaitləri kirayə xərcləri, yemə xərcləri və s.)
- d) Yazılı və vizual təqdimat xərcləri,
- e) İctimaiyyətlə əlaqələr xidməti xərcləri,
- f) Kataloq, broşura və təqdimat vəsait xərcləri,
- g) Məsləhətçilik xərcləri.

İctimaiyyətlə əlaqələr xidməti xərclərinin əhatəsinə təşkilatın zaman, məkan və tədbirlər baxımından araşdırma, koordinasiya və planlamasına istiqamətli xidmət xərcləri, reklamkampaniyalarına istiqamətli xidmət xərcləri daxildir. Bu maddə daxilində bir təhsil təşkilatının və ya əməkdaşlıq quruluşu bir təqvim ili içərisində ən çox 10 (on) dəfə dəstək ala bilər və s. Ümumiyyətlə, Türkiyə təhsil sahəsində güclü inkişaf etmiş ölkələrdən biridir və dövlət və ya fondlar, digər investorlar daim bu sahəyə investisiyalar qoyurlar və faydasını artıqlaması ilə götürürlər.

Azərbaycanda təhsil

Ümumiyyətlə ilkin olaraq qeyd etmək istəyirik ki respublikamız müstəqillik əldə etdikdən sonar bir neçə fərqli təhsil strategiyaları tətbiq etmişdir. Dövlətimiz tərəfindən aparılan uzunmüddətli siyasət nəticəsində ölkədə təhsilə çəkilən xərclər son 5 ildə 1, 3 dəfə artmışdır [9]. Bununla bərabər, respublikamızda insan kapitalının inkişafı üzrə yeni uzunmüddətli çağırışlar təhsil sahəsinin maliyyələşdirilməsində mühüm tədbirlərin həyata keçirilməsini zəruri edir.

Azərbaycan Respublikasının inkişaf konsepsiyasına uyğun olaraq şəxsə hərtərəfli bilik və bacarıqların verilməsi məqsədi ilə təhsil sisteminin insti-tusional əsasları, infrastrukturunu və insan resursları inkişaf etdirilməlidir. Bu səbəbdən də son illərdə ölkəmizdə təhsilin inkişafı ilə əlaqədar önəmli addımlar atılmışdır. Təhsilin normativ hüquqi bazası təkmilləşdirilmiş, maddi-texniki təminatı istiqamətində Azərbaycan Respublikası Prezidentinin sərəncamları əsasında geniş tədbirlər həyata keçirilmişdir. Təhsil müəssisələrində informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının tətbiqi əhəmiyyətli dərəcədə genişlənmişdir.

Ölkələr	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Azərbaycan ¹⁾	156	157	158	160	167	168
Belarus	467	470	453	417	383	354
Qazaxıstan	378	383	338	307	274	260
Qırğızıstan	446	452	409	391	370	346
Moldova	303	292	288	273	370	230
Özbəkistan	102
Rusiya	493	454	424	424	356	325
Tacikistan	200	197	192	195	198	206
Ukrayna	465	428	401	380	335	322

Azərbaycan respublikasının əsasstatistik göstəricilərini təhlil edərkən xarici ölkələrdənolantələbələr daxil olmaqla hər bir təhsil pilləsində kəmiyyət baxımından artım müşahidə olunur.

Cədvəl 1: Azərbaycanda təhsil növləri üzrə şagirdlərin və tələbələrin sayı (tədris ilinin əvvəlinə; nəfər)

Mənbə: <http://www.stat.gov.az/source/education/>, giriş tarixi 11.04.2017

MDB ölkələrinə üzv olan ölkələrin əhalisinin hər 10000 nəfərinə düşən ali təhsil müəssisələrindəki tələbə sayı aşağıdakı kimidir:

	2011/2012	2012/2013	2013/2014	2014/2015	2015/2016
Təhsil alanlar - cəmi	1 696 393	1 696 255	1 712 946	1 746 206	1 775 060
<i>o cümlədən:</i>					
ümumi təhsil müəssisələrində	1 294 059	1 287 598	1 292 263	1 324 949	1 356 081
ilkpeşə- ixtisas təhsil müəssisələrində və peşə mərkəzlərində	198 993	200 664	199 234	195 414	194 482
orta ixtisas təhsil müəssisələrində ²⁾	54 485	55 965	63 305	60 507	56 456
alitəhsil müəssisələrində və doktoranturada	148 946	152 028	158 144	165 336	168 041

Cədvəl 2: MDB-yə üzv olan ölkələr üzrə ali təhsil müəssisələrində oxuyan tələbələrin sayı

Mənbə: <http://www.stat.gov.az/source/education/>, giriş tarixi 11.04.2017

Nəticə və təkliflər

Müasir şəraitdə insan kapitalının formalaşması və yığılmasında təhsil dominant rol oynayır. Təhsilin investisiyalaşdırılması müştərək təşkil olunmalıdır beləki, bütün qrupların – istifadəçilərin qarşılıqlı mövqeyi ilə birgə həyata keçirilməlidir. Təhsilin müştərək investisiyalaşdırılmasının əsasında müasir iqtisadiyyatın tələbləri ilə professional mütəxəssis hazırlığının və strukturun uyğunluğu prinsipi dayanmalıdır [8].

Ali təhsil investisiyalarının istifadə səmərəliliyinin artırılması tövsiyələrinin hazırlanması üçün investisiyanın təsnifatlaşdırma atributları sistemləşdirilmiş və ali təhsil sahəsinin investisiyalaşdırma potensialının strukturu müəyyənəşdirilmişdir. Investisiya səmərəliliyi və səmərəliliyin ölçülməsinə metodik yanaşmanın əsasında yüksək ixtisaslı mütəxəssislərin hazırlanması və təhsil müəssisələrin rəqabət qabiliyyətinin artırılmasına imkan verən ali təhsil sahəsinin investisiyalaşdırılmasının konseptual modeli dayanır.

Bazar şəraitində investisiya imkanlarının məhdudlaşdırılması maliyyə resurslarının bölüşdürülməsinin optimal variantlarının axtarışını zərurətə çevirir. Mövcud problemin həlli üçün araşdırmada investisiyanın prioritet istiqamətləri və hər bir istiqamətin effektivliyinin qiymətləndirilməsi göstəriciləri müəyyənəşdirilmişdir.

Beləliklə ali təhsil sahəsinin investisiyalaşdırılmasının səmərəliliyinin kompleks qiymətləndirilməsi metodikasının işlənməsi aşağıdakı məsələlərə imkan yaradır:

- müxtəlif investisiyalaşdırma istiqamətlərinin effektivliyini nəzərə almaq;

- səmərəliliyin yalnız müqayisəli deyil, həmçinin etolon (istinad) qiymətləndirilməsi; -- resursların istifadəsinin daha effektiv təşkil edilməsi və rəqabət üstünlüyünün qazanılması;

- fiziki şəxslər, sahibkarlar və dövlət tərəfindən investisiya axınlarının artırılması;

- təhsil sahəsinin əsas fəaliyyət istiqamətləri arasında investisiya axınlarının yayılması;

- iqtisadi göstəricilərin yaxşılaşdırılması və nəticədə mütəxəssis hazırlığının keyfiyyətinin artırılması və ali təhsil müəssisələrinin rəqabət qabiliyyətinin yaxşılaşdırılması

ƏDƏBİYYAT

1. Balci, A. (2005). Açıqlamalı Eğitim Yönetimi Terimleri Sözlüğü. Ankara: Tekaç Basım Yayını. s.48-54.
2. Bray, M. ve Kai, J. (2007). Comparing Systems. In Comparative Education Research: p.123-130.
3. Approaches and Methods. (Eds: Mark Bray, Bob Adamson, Mark Mason). New York: Springer Press. p.28-33.
4. Güngör, G. & Göksu, A. (2013). Türkiye'de Eğitimin Finansmanı ve Ülkelerarası Bir Karşılaştırma. s.78.
5. Celal Bayar Üniversitesi İİBF

Yönetim ve Ekonomi Dergisi. Cilt 20 Sayı 1. ss. 59-72. 6. Kurul Tural, N. (2002). Eğitim Finansmanı. Ankara: Anı Yayıncılık s.53-62. 7. Гринзудей Д., Хаунес М. Оценка выгод для общества от системы высшего образования // Экономика образования. 2002. - № 3. — С. 64. 8. <http://www.president.az/articles/9779> giriş tarixi 10.04.2017. 9. <http://www.tehsilproblemleri.com/?p=4890> giriş tarixi 10.04.2017. 10. <http://www.stat.gov.az/source/education/giris> tarixi 11.04.2017. 11. <http://uzmanpara.milliyet.com.tr/haber-detay/yazarlar/harcamalar-artacak-peki-gelir-ne-olacak/59142> giri. Tarixi 12.04.2017

Повышение эффективности инвестирования в направление сферы образования

А.Н. Эминов., И.Ш. Алиева

Понятие инвестиции в различных областях науки имеет разное определение. Таким образом, люди, экономика и предприятия дали разное значение этому определению. В просторечии, говоря об инвестициях подразумеваются расходы, затраченные на определённую работу. С точки зрения предприятий и экономики даётся такое определение, что инвестиция — это использование финансовых средств с целью расширения, обновления и модернизации. Инвестиции могут быть направлены в сферу материального нематериального производства.

Образование основное фундаментальное право каждого гражданина страны, и можно сказать, что ключ к будущему. Потому что, человек самый ценный капитал всех времен. Поэтому, инвестиции, направленные на человека самые ценные инвестиции. Как говорил Томас А. Стюарт: "Мы живём в веке, где богатство — это продукт образования и знаний." Образование также является основным сырьем развитой экономики.

Ключевые слова: образование, инвестиция, эффективность образования, финансирование.

Directions of effectiveness improvement of investigation on education sphere

A.N.Eminov., İ.Ş.Aliyeva

Definition of investment have different explanations in various scientific fields. So, people, gave different meanings to this concept. People think investment is of determining the cost of any work. From economic point of view investment is use of financial resources with the purpose of expansion, renovation and modernization. Investment can be directed to the areas of production and non-material production.

Education is a fundamental right of every citizen and it is almost a key to the future. Because human capital is the most valuable of all time. For this reason, investments are turning to people is the most valuable investments. As stated by Thomas A. Stewart, "New century, we live in a wealth is production of education and knowledge". Education is also main raw material for well-developed economy.

Key words : education, investment, education effectiveness, financing